

ТЕМА 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ

1. Походження держави та права

1.1 Основні риси організації і норм поведінки первісного суспільства.

Суспільство – це історично створена форма життєдіяльності людей, структуру якої складають соціальні суб'єкти, соціальна дійсність та соціальні відносини.

Ознаки

- сукупність індивідів, які володіють волею та свідомістю;
- спільні інтереси і взаємодія та співробітництво на їх основі;
- їх регулювання загальнообов'язковими правилами поведінки;
- наявність організованої сили (влади), здатної забезпечити суспільству внутрішній порядок і зовнішню безпеку;
- самоорганізованість та саморегульованість, здатність до самовідтворення.

В додержавний період існувало *первісне суспільство* в умовах *первісного ладу* – суспільно-економічна формація, ознаками якої є: – колективна форма об'єднання людей; – спільність вироблення знарядь праці, засобів для існування; – наявність колективної власності, зрівняльного розподілу і **суспільної** влади.

Первісна історія має три основні етапи розвитку общини: *дородову, родову та сусідську*.

Дородова – (праобщина, первісне стадо – перші групи (колективи) давніх людей, які спільно проживали, полювали, здобували та споживали їжу.

Родова – включала такі *форми суспільної організації людей*:

- *роди* – об'єднання людей, засноване на кровній спорідненості, спільності власності і праці;
- *фратрії* – об'єднання кількох родів одного племені, що відзначається розширенням взаємовідносин між ними;
- *племена* – об'єднання родів, що характеризується спільністю території для полювання та проживання, культури, діалекту мови, традицій, звичаїв і релігійних культів, самосвідомості, схожості господарських способів і знарядь та загальної назви;
- *союзи племен*.

Первісне самоуправління реалізовувалось при вирішенні найважливіших питань на *загальних зборах* усіма дорослими членами, на *радах старійшин і вождів*, повсякденне керівництво здійснювалося виборними *старійшинами, ведучими на полюванні, військовими вождями*.

Така *структура організації влади* підкреслювала її *суспільний характер*, що проявлявся у тому, що вона будувалась на засадах первісної демократії, самоуправління (об'єкт і суб'єкт влади співпадали). Принцип заміщення посад – виборність “перших серед рівних”.

Потреби у створенні спеціального управлінського апарату для забезпечення *функцій* керівництва, контролю, примусу, ведення війни не було,

У *первісному суспільстві* застосування *примусу* щодо порушників норм поведінки (звичаїв) здійснювалось засобами громадського впливу (зауваження, лайка, зобов'язання вибачитись, відшкодувати збитки, за найтяжчі порушення – вигнання з роду, кровна помста).

Соціальні норми первісного суспільства – *звичаї*, правила поведінки людей, що склалися в процесі їх життя внаслідок неодноразового повторення і тривалого використання, стали звичкою, закріпилися у свідомості і передавались з покоління в покоління.

Ознаки звичаїв

- звичність реалізації;
- спонтанність виникнення;
- синкретизм (гр. з'єднання, об'єднання) – внутрішня неподільність звичаєвих норм.

Звичаї на той час за своїм характером були одночасно нормами організаційними, моральними, релігійними (ритуальними, обрядовими), тобто *мононормами* і, лише з часом, відбуватиметься видове виокремлення норм.

В залежності від відмінностей у підходах щодо виникнення права розрізняють *право загальносоціальне* (права людини, об'єднань, нації, народу, людства) і *право юридичне* (далі – *право*), виникнення та існування якого пов'язується з утворенням та існуванням держави, а, відтак, вони мають спільні закономірності виникнення.

1.2 Передумови виникнення держави:

а) перехід від збиральництва – споживаючого, привласнюючого господарства, до виробляючої економіки – відтворюючого господарства (неолітична революція);

б) великий суспільний поділ праці: виокремлення скотарства і землеробства, ремесла та поява класу купців;

в) поява надлишкового продукту (як результат підвищення продуктивності праці, патріархальної сім'ї, селянської общини, приватної власності і майнової нерівності;

г) утворення великих груп людей (класів) з не співпадаючими (протилежними) інтересами і відношенням до засобів виробництва і результатів праці – класове розшарування;

д) виникнення і загострення міжкласових конфліктів;

е) неспроможність суспільної влади первісного суспільства забезпечити його цілісність і врегулювати соціальні протиріччя і конфлікти старими засобами;

є) зміни в управлінні суспільством – утворення організації людей, які професійно здійснюють керівництво в суспільстві, формування держави як політичної організації публічної влади.

Утворення права є результатом перетворення звичаєвих норм на юридичні, правотворчої діяльності відповідних державних органів та посадовців, судової правотворчості.

1.3 Основні риси держави, що відрізняють її від організації влади первісного суспільства:

Первісний лад	Держава
<ol style="list-style-type: none"> 1) родовий принцип організації населення; 2) наявність суспільної влади, що виражає інтереси всього суспільства; 3) відсутність органів публічної влади розподілених за функціями; 4) наявність соціально однорідного суспільства, яке не має антагоністичних протиріч; 5) відсутність апарату примусу, податкової системи; 6) наявність неписаних правил поведінки – звичаїв; 7) влада поширюється на всіх членів первинної спільності, на якій би території вони не перебували. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) територіальний поділ населення; 2) наявність публічної влади, інтереси якої не співпадають з інтересами всього населення; 3) наявність органів влади, розподілених за функціями; 4) наявність соціально неоднорідного, класово-розшарованого суспільства, яке має антагоністичні протиріччя; 5) наявність апарату примусу, податкової системи; 6) наявність певної системи писаних загальнообов'язкових правил поведінки – юридичних норм; 7) територіальний принцип поширення влади.

Юридичне право – задекларовані державою правила поведінки суб'єктів, порівняно з соціальними нормами первісного суспільства явище якісно нове.

1.4 Основні риси права, що відрізняють його від соціальних норм первісного суспільства.

Норми-звичаї первісного суспільства	Норми права у державі
<ol style="list-style-type: none"> 1) виражають волю первинної спільності; 2) не зафіксовані в текстах; 3) процес виникнення, дії і відмирання тривалий, об'єктивно визначений; 4) виконання забезпечується як правило добровільно (суспільною думкою, звичкою, внутрішнім переконанням); 5) відсутність поділу на права та обов'язки; заборони (табу), зобов'язання та дозволи як засоби соціального регулювання. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) виражають волю пануючої соціальної групи; 2) як правило мають текстуальний характер; 3) створюються і діють згідно волі пануючої соціальної групи, чітко визначений термін і з санкції держави; 4) виконання забезпечується примусовою силою держави; 5) чітко розмежовують суб'єктивні права, та обов'язки; заборони, зобов'язання та дозволи як засоби правового регулювання.

Форми виникнення держави і права у різних народів були різними, оскільки умови та причини розвитку суспільних відносин мали свої особливості (афінська, римська держави, держави Стародавнього Сходу, інків, майя, східнослов'янських племен).

2. Поняття, сутність та основні ознаки держави

2.1 Поняття та сутність держави.

Держава – явище складне та багатогранне, є *продуктом суспільного розвитку*, виникає на певному етапі його існування.

З розвитком суспільства змінюється і держава, її цілі і завдання, форми організації, механізм, управлінські структури і функції. Відповідно, змінюються і погляди на поняття держави та її роль і призначення у суспільному житті.

Держава є організацією суспільства, що має:

- *політичний характер* (є регулятором відносин між всіма індивідами, соціальними групами, станами, класами);

- *структурний характер* (наявна розгалужена система тісно взаємопов'язаних державних органів, спеціальний апарат людей, що володіють публічно-владними повноваженнями і професійно займаються виконанням функцій управління і керівництва, охороною економічного, політичного і соціального ладу суспільства);

- *територіальний характер* (має місце розподіл населення за територіальною ознакою і територіальна цілісність держави). Якщо недержавні організації об'єднують людей за світоглядом, політичними уподобаннями, родом занять, професійними інтересами, то держава об'єднує населення певної території.

Держава внутрішньо суперечлива, як і будь-яке явище суспільного життя.

Це діалектичне протиріччя полягає в тому, що вона одночасно виражає вузькогрупові і загальносоціальні інтереси, що відображено у відповідних визначеннях:

держава (вузькогруповий, класовий підхід) – є політична організація, що підтримує панування одного класу над іншим, реалізуючи диктатуру економічно і політично пануючого класу;

держава(загальносоціальний підхід) – політична організація-асоціація, що є знаряддям і засобом досягнення компромісу між соціальними групами.

Виходячи із загального розуміння *сутності* (сутність будь-якого явища є головне, основне, визначальне в ньому, це сукупність внутрішніх характерних рис і властивостей, без яких явище втрачає свою особливість, своєрідність) виначається сутність держави.

Сутність держави – це стійка загальна направленість діяльності, пов'язана із забезпеченням як загальносоціальних так і вузькогрупових інтересів. Вона двоєдина і історично змінна в плані співвідношення її сторін. Проявляється у функціях держави.

Розрізняють поняття держави у *широкому розумінні* (форма організації суспільства) і у *вузькому* (форма організації влади).

Держава – політико-територіальна, суверенна організація політичної влади більшості населення або частини суспільства, що має спеціальний апарат управління і примусу, забезпечує режим законності, здійснює

керівництво загальносуспільними справами і виступає як суб'єкт міжнародних відносин.

2.2 Основні ознаки держави:

1) *Публічно-політична (державна) влада.* Публічний характер державної влади полягає у відособленості апарату (що здійснює цю владу через професійну управлінську діяльність особливого прошарку людей, які складають апарат влади) від населення та поширення на нього волі володарюючих суб'єктів. *Політичний характер державної влади* полягає у тому, що вона реалізується в соціально-неоднорідному суспільстві, чим обумовлені особливості держави, її виключні можливості і правомочності порівняно з іншими суспільними організаціями.

2) *Державний суверенітет* – характеризується як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади у межах національної території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Джерелом такого суверенітету і незалежності є воля народу.

3) *Територія.* Держава це організація влади, що проявляє себе на суворо визначеній території позначеній кордонами, яка є матеріальною основою її існування. територія держави включає сушу, внутрішні моря, озера, ріки, зовнішні моря в межах 12-мильної зони (20км) – територіальні води, континентальний шельф, повітряний простір у межах кордонів, дипломатичні представництва, посольства і консульства, торгові, пасажирські та військово-морські й повітряні судна, літаки та космічні апарати.

4) *Населення.* Держава це організація влади, суб'єктом і об'єктом якої є народ, що населяє її територію, тож держава об'єднує населення, що проживає на ній, за ознакою громадянства – свідчення юридичного відношення між особою та державою.

5) *Апарат управління і примусу* – система спеціальних органів та установ, за допомогою яких здійснюється державне управління суспільством, забезпечення її функцій (законодавчі, виконавчі, судові, контрольно-наглядові органи, армія, поліція, виправні установи, служба національної безпеки, підприємства, установи, організації).

6) *Видання загальнообов'язкових нормативно-правових актів та забезпечення їх реалізації.* Держава в особі відповідних компетентних державних органів та інших уповноважених суб'єктів має виключне право нормотворчої діяльності та правозастосування (владна діяльність компетентних органів держави та посадових осіб з підготовки та прийняття індивідуальних рішень у юридичній справі).

7) *Податкова система.* Держава володіє монопольним правом на встановлення та збір податків – обов'язкових платежів фізичних та юридичних осіб для утримання і забезпечення діяльності державних органів, армії, системи охорони здоров'я, реалізації економічних, екологічних, просвітницьких програм тощо.

Окрім зазначених основних виділяють також *факультативні ознаки держави* (не мають сутнісного характеру): державні символи (герб, прапор, гімн), столиця, державна мова, грошова одиниця.

3. Форми держави

3.1 *Поняття та структура форми держави.*

Будь-яка *форма* – це організація предмету, явища.

Форма держави – це поняття, що характеризує спосіб організації та здійснення державної влади за формою державного правління, формою державного устрою та формою державного режиму.

Нормативне закріплення структурних елементів форми держави (в Конституції, законах, підзаконних актах) складає її правову основу.

Форма державного правління – це елемент форми держави, що відображає принципи, порядок формування, організації, взаємодії, розподіл компетенції та повноважень між вищими органами державної влади і управління, ступінь і форми участі населення в їх формуванні.

Форма державно устрою – це елемент форми держави, що визначає територіальну організацію влади, розподіл і співвідношення компетенції і повноважень, характер взаємодії між центральними, регіональними та місцевими органами влади.

Форма державного режиму – це елемент форми держави, сукупність методів, засобів, прийомів і способів реалізації державної влади, що відображає її характер і зміст з точки зору демократичних та недемократичних засад.

3.2 *Форми державного правління.*

Основні: *монархія та республіка.*

Монархія (лат. єдиновладдя) – форма державного правління, за якої вища державна влада зосереджується (повністю або частково) в руках однієї особи – монарха (імператора, фараона, короля, царя, султана, шаха) і, як правило, передається у спадок.

Основні риси:

- непідпорядкованість іншим суб'єктам (у необмежених монархіях);
- монарх є уособленням вищої державної влади не за дорученням, а за власним правом;
- володіння монаршою владою за спадком по праву крові (за виключенням монархій, де перша особа набуває влади шляхом виборів (наприклад у Малайзії));
- безстроковість влади монарха.

Різновиди монархій: *абсолютні та обмежені (дуалістичні і парламентські (конституційні)).*

Абсолютна (необмежена) – форма правління, у якій влада монарха ніким і нічим не обмежена (історичний тип монархії, серед сучасних – Оман, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати).

Дуалістична – монарх формує уряд, що відповідальний перед ним, контролює виконавчу владу, має право відкладного вето і розпуску парламенту, поділяє владу з парламентом, який здійснює законодавчу діяльність.

Парламентська (конституційна) – монарх "царює", але не править, має виключно представницькі повноваження, хоча за ним формально зберігається статус глави держави. Головною політичною фігурою є прем'єр-міністр – глава уряду, який, як правило, обирається парламентом (з представників партій, що отримали більшість на виборах), йому підзвітний і лише затверджується монархом.

Республіка (лат. спільна справа) – це форма державного правління, за якої вищу державну владу здійснюють державні органи, виборні народом чи сформовані представницьким органом влади на певний строк.

Ознаки:

- виборність вищих органів влади;
- обмеженість терміну їх повноважень;
- наявність інститутів безпосередньої та представницької демократії;
- відповідальність вищих органів влади перед народом або вищим представницьким органом.

Розрізняють: *президентські, парламентські і змішані (президентсько-парламентські, парламентсько-президентські).*

Президентська республіка (США, Аргентина, Бразилія, Іран та ін.):

- президент обирається всенародним голосуванням;
- є главою держави;
- очолює виконавчу владу і формує уряд, або призначає прем'єр-міністра і затверджує склад уряду;
- президент має одноособове право відставки уряду;
- уряд діє протягом терміну президентських повноважень і відповідальний перед ним;
- законодавча влада належить парламенту при збереженні за президентом права вето.

Парламентська республіка (ФРН, Італія, Індія, Чехія та ін.):

- парламент формує уряд, що підконтрольний і підзвітний йому (Індія, Італія, Греція);
- уряд формується з представників партій парламентської більшості і очолюється їх лідером, діє протягом терміну повноважень парламенту;
- парламент може оголосити урядові недовіру, що тягне за собою його відставку;
- президент обирається парламентом, підзвітний йому і виконує переважно представницькі функції (Індія, ФРН);
- дії та рішення президента узгоджуються з урядом.

Змішані республіки (президентсько-парламентські, парламентсько-президентські) – форма державного правління, що поєднує риси президентської та парламентської республік (Польща, Румунія, Україна)

3.3 *Форми державно-територіального устрою* виділяють враховуючи:

- адміністративну організацію держави;
- територіальну організацію населення;
- правовий статус територіальних складових держави;
- на яких принципах будуються взаємовідносини центральної і місцевої влади.

Розрізняють: *просту* – *унітарну* (більш поширена) та *складні* форми устрою – *федеративна, конфедеративна, імперія*.

Унітарна – єдина держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (Польща, Франція, Швеція, Норвегія, Китай).

Ознаки:

- адміністративно-територіальні одиниці, що складають таку державу, не мають ознак суверенітету (політичної самостійності);
- єдина система державних органів (глава держави, законодавчі, виконавчі, судові органи);
- єдина Конституція (у більшості країн світу), законодавча, грошова системи, громадянство, державна символіка;
- у міжнародних відносинах виступає як єдиний суб'єкт.

Характер розподілу повноважень між центральними і місцевими органами влади, між державними органами влади та органами місцевого самоврядування є підставами для виділення *централізованих і децентралізованих* унітарних держав.

Існують *прості* унітарні держави (їх територія поділяється лише на адміністративно-територіальні одиниці) та *складні* (включають ще й автономні утворення – Україна, Іспанія, Велика Британія).

Імперія – складна держава (історична форма), що включає нерівні за статусом *метрополію* та її *колонії*.

Федерація – союзна держава, що включає територіальні утворення (*суб'єкти федерації*) з обмеженим суверенітетом та певними ознаками державності.

Основні риси:

- наявність дворівневої системи органів влади: федеральних і суб'єктів федерації;
- наявність дворівневої системи законодавства;
- розмежування повноважень федерації і суб'єктів федерації (виключні повноваження федерації, виключні повноваження суб'єктів, повноваження спільної компетенції);
- наявність двопалатного парламенту, де одна з палат представляє інтереси суб'єктів федерації.

Ріновиди федерацій:

1. За правовою основою:

- *договірні (союзні)* – утворені на підставі договору («знизу», Танзанія);

- *конституційні* – утворені шляхом прийняття Конституції («зверху», Індія);

- *конституційно-договірні* – таких більшість (Швейцарія, США, ФРН, РФ).

2. За способом утворення суб'єктів:

- *територіальні* – в основі об'єднання лежить принцип спільних економічних, політичних, культурних інтересів (Німеччина, США, Бразилія, Мексика, Нігерія);

- *національні* – в основі поділу національний склад (титульні нації) суб'єктів федерації (Індія, Бельгія, Пакистан);

- *змішані* – Швейцарія, Канада, РФ.

3. За однорідністю і правовим статусом суб'єктів:

- *симетричні* – характеризуються однорідністю і рівноправністю суб'єктів федерації;

- *асиметричні* – а) коли поряд із суб'єктами федерації до її складу входять і інші утворення (не суб'єкти). Наприклад, у складі США: суб'єктів (штатів) – 50, федеральний округ (Колумбія) – 1, федеральна територія (острів Гуам) – 1, асоційована держава (Пуерто-Ріко) – 1;

- б) коли у складі федерації лише суб'єкти, але вони мають різний статус (права та повноваження). Наприклад, у складі РФ є республіки, краї, області, автономні області, автономні округи, а також два міста федерального значення (Москва і Санкт-Петербург).

- в) коли мова йде про «приховану асиметрію». Наприклад, однопорядкові суб'єкти з різною чисельністю населення у складі Німеччини, Австрії, Швейцарії мають різне представництво у верхній палаті законодавчого органу.

4. За способами поділу і здійснення владних повноважень (характером взаємовідносин між федерацією та її суб'єктами, статусом суб'єктів і обсягом їх прав):

- *централізовані федерації* – характеризуються переважанням виключних повноважень федерації над повноваженнями її суб'єктів (Бразилія, Індія, Аргентина);

- *децентралізовані* – суб'єкти таких федерацій зберігають за собою значний обсяг повноважень (Німеччина, США).

Конфедерація – це добровільне об'єднання суверенних держав з метою досягнення певних цілей (економічні інтереси, сфера оборони).

Ознаки:

- збереження суверенітету держав з правом вільного виходу (*права сецесії*);

- відсутність загальної конституції, законодавства, громадянства, судової та фінансової систем, кордонів;

- договірна форма утворення;

- тимчасовий характер союзу;

- наявність конфедеративних органів з представників суверенних держав, рішення яких потребують ратифікації суб'єктами конфедерації;
- збереження за ними *права нуліфікації* (відмова визнання чи застосування актів конфедерації);

3.4 Форма державного режиму.

Проявами державного режиму є:

- реальність забезпечення прав і свобод громадян;
- участь народу у формуванні і реалізації державної влади;
- співвідношення правових і неправових способів реалізації державної влади (забезпечення державних функцій);
- рівень політичного плюралізму;
- ступінь врахування інтересів різних соціальних груп;
- співвідношення методів переконання та методів примусу;
- способи легітимації (узаконолення) державної влади.

Розрізняють: *демократичні та недемократичні режими.*

Демократичні – ті, що характеризуються широкою участю громадян у формуванні і реалізації державної влади і здійснюються демократичними методами.

Основні риси:

- широка участь громадян у формуванні і реалізації державної влади;
- забезпечення особистих і громадянських прав людини;
- безпосередня участь громадян у вирішенні загальних справ;
- політичний плюралізм;
- функціонування державної влади на принципах виборності і змінюваності;
- контроль громадян за діяльністю органів влади;
- пріоритет прав людини над правами будь-якої соціальної спільності;
- здійснення державної влади згідно волі більшості з врахуванням інтересів меншості.

Різновиди: ліберально-демократичний (застосування гуманістичних принципів державного управління), *консервативно-демократичний* (використання традиційних для певної держави принципів державного управління, що склалися історично), *радикально-демократичний* (тяжіння до введення нових форм і методів реалізації державної влади).

Мірилом демократичності є причетність кожного громадянина до управління державними і громадськими справами.

Недемократичними вважаються ті *режими* – основою яких є обмеження та порушення формально проголошених особистих і громадянських прав людини.

Ознаки:

- порушення формально проголошених прав і свобод людини;
- обмеження участь громадян у формуванні і реалізації державної влади;

- усунення громадян від вирішення загальних справ;
- відсутність політичного плюралізму;
- неконтрольованість діяльності органів влади з боку громадянського суспільства;
- пріоритет інтересів носіїв влади над загальносуспільними;
- відсутність реального розподілу влади.

Основними видами недемократичних режимів є:

- *тоталітарний* – характеризується повним (тотальним) державним регламентуванням і контролем над усіма сферами суспільного життя;
- *авторитарний* – визначальною рисою є зосередження влади в руках однієї особи чи державного органу, здебільшого має персоніфікований характер.

Серед інших видів недемократичних режимів згадуються: *військово-поліцейський (військова хунта), расистсько-націоналістичний (апартеїд), фашистський, диктаторський, деспотичний, тиранічний, терористичний.*

4. Функції держави

4.1 Поняття функцій держави

Функції – це зовнішній прояв якостей будь-якого об'єкту у визначеній системі відносин

Функції держави — основні напрями діяльності держави, що виражають її соціальну сутність і призначення, визначаються її метою та основними завданнями і являють собою засіб їх реалізації.

Основні риси функцій держави:

- формуються об'єктивно, виходячи з її мети і завдань, що зумовлені економічною і політичною структурою суспільства та інтересами соціальних груп, колективів, всього народу;
- зміст функцій не залишається незмінним на різних етапах розвитку держави (має конкретно-історичний характер);
- виражають соціальну сутність держави та її призначення;
- зміст функцій держави визначає форми і методи їх реалізації;
- проявляються у функціях окремих органів держави ;

4.2 Класифікація функцій держави.

1) За часом здійснення (тривалістю дії):

- *постійні* (властиві їй на всіх етапах розвитку – економічна, оподаткування, законодавча);
- *тимчасові* (обумовлені надзвичайними обставинами, реалізуються на певних етапах розвитку, у певний період – забезпечення надзвичайного стану, ведення війни, ліквідація наслідків стихійного лиха, техногенних катастроф).

2) Залежно від їх ролі в суспільному житті (пріоритетності, соціального значення):

– *основні* (головні, найважливіші напрямки державної діяльності, що забезпечуються всіма ланками механізму держави – соціальна, економічна, забезпечення національної безпеки);

– *неосновні (похідні, допоміжні* – інформаційна, дипломатична функція, міжнародного співробітництва щодо функції оборони країни; функції охорони здоров'я населення, соціального захисту і соціального забезпечення щодо соціальної функції держави).

3) Залежно від територіальної спрямованості:

– *внутрішні* (спрямовані на організацію внутрішнього життя країни – забезпечення правопорядку, охорона державного ладу, природних ресурсів, оподаткування, соціального захисту населення,);

– *зовнішні* (реалізуються у зовнішній сфері державної діяльності – підтримка світового порядку та забезпечення миру, міжнародне співробітництво, оборона країни);

– *універсальні* (охоплюють як внутрішню, так і зовнішню сфери – політична, економічна, екологічна).

4) За сферами суспільних відносин (сферами суспільного життя):

– *економічна* (регулювання сфери економічних відносин, створення умов для розвитку виробництва);

– *політична* (регулювання сфери політичних відносин, створення умов для формування і функціонування державної влади використовуючи відповідні форми та інститути демократії, забезпечення народовладдя);

– *соціальна* (забезпечення соціального захисту населення, задоволення соціальних потреб людей, створення умов для здійснення їх права на працю, належний життєвий рівень тощо);

– *екологічна* (діяльність зі створення безпечного навколишнього природного середовища);

– *культурна* (створення умов для організації освіти, розвитку науки, літератури, мистецтва, збереження культурної спадщини);

інформаційна (організація і створення умов існування системи отримання, використання, розповсюдження і зберігання інформації).

5) Виходячи з принципу розподілу влади: *законодавчі, виконавчі (управлінські), судові*.

4.3 Форми і методи здійснення функцій держави

Державні органи здійснюють свої функції у різних формах.

Форми здійснення функцій держави за правовими наслідками поділяються на:

– *правові* (ті, що тягнуть за собою правові наслідки) і

– *організаційні (неправові)* – що не тягнуть за собою правових наслідків.

Основними різновидами правових форм здійснення функцій державою є:

– *правотворча* – діяльність компетентних органів і посадових осіб щодо підготовки, видання чи санкціонування, зміни, скасування норм права;

– *правозастосовна* – діяльність компетентних органів і посадових осіб щодо застосування правових норм і винесення обов'язкових для виконання індивідуально-правових рішень, видання правозастосовних актів;

– *правоохоронна* – діяльність держави щодо охорони суспільних відносин, захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення законності і правопорядку.

Окрім згаданих виділяють також *управлінську (виконавчо-розпорядчу), контрольно-наглядову, установчу, судову, інтерпретаційно-правову (правотлумачну), договірну.*

Види організаційних форм здійснення функцій держави:

– *організаційно-регламентуюча* – поточна організаційна робота із забезпечення функціонування державного механізму;

– *організаційно-економічна (організаційно-господарська)* – організація матеріально-технічного забезпечення здійснення державних функцій;

– *організаційно-контролююча* – організація контролю громадянського суспільства (недержавного контролю) за здійсненням державних функцій (діяльністю державної влади, збройних сил, правоохоронних органів та ін.);

– *організаційно-ідеологічна (організаційно-виховна)* – організація ідеологічного та інформаційного забезпечення здійснення державних функцій (виховання, пропаганди, агітації, роз'яснення змісту нових законів та інших нормативних актів, формування громадської думки, робота із засобами масової інформації тощо).

Методи здійснення функцій держави — це засоби, способи та прийоми, що застосовуються при здійсненні функцій держави

Види методів здійснення функцій держави:

– *метод переконання* – доведення доцільності і необхідності певної діяльності чи дій учасників суспільних відносин та їх відповідності загальним інтересам, спрямованим на реалізацію функцій держави;

– *методи заохочення і рекомендації* – стимулювання і спонукання громадян до певної діяльності через наділення суб'єктивними правами, пільгами тощо, а також орієнтування їх на бажаний, рекомендований варіант поведінки;

– *методи примусу* – застосування до суб'єктів, які вчинили правопорушення у сфері здійснення державних функцій, заходів покарання та спонукання до усунення шкоди, заподіяної протиправною поведінкою.

Отже, зміст, форми і методи здійснення державних функцій являють собою діалектичну єдність, що сприяє ефективності їх забезпечення.

5. Механізм та апарат держави

5.1 Поняття та структура механізму держави.

Механізм держави – це система державних органів, установ, підприємств, створених для організації і здійснення державних функцій.

Механізм держави дозволяє їй досягати цілей і виконувати завдання по забезпеченню державних функцій, реалізуючи своє соціальне призначення. Зміст і обсяг цих функцій визначає структуру, компетенції та повноваження, права та обов'язки складових механізму держави.

Структурними елементами механізму держави є:

- *державні підприємства* (організації, що здійснюють виробничо-господарську діяльність);
- *державні установи* (виконують завдання та функції у нематеріальній сфері – школи, ЗВО, заклади охорони здоров'я, музеї, театри, державні засоби масової інформації);
- *державний апарат* – складова частина механізму держави, система державних органів (законодавчих, виконавчих, судових, контрольно-наглядових), уповноважених виконувати завдання і функції держави.

5.2 Апарат держави. Поняття, ознаки та класифікація органів держави.

Державні установи та підприємства, на відміну від державних органів, складових державного апарату, не мають державно-владних повноважень, тобто не є носіями державної влади. Їх адміністрація виконує управлінські функції лише в межах підприємства або установи. Вони керуються у своїй діяльності статутами, наділені правами юридичних осіб та мають чітко визначену, тільки їм притаманну організаційну структуру і характер повноважень.

У той же час, реалізація державних функцій органами держави здійснюється через керівництво ними діяльністю підприємств і установ, у чому виражається їх взаємозв'язок і єдність.

Державний орган – це особа чи структурно організована група осіб, які наділені владними повноваженнями та необхідними засобами для виконання конкретних завдань і функцій держави.

Ознаки:

- здійснюють свої функції від імені держави;
- мають відповідну *компетенцію* (предмет відання, сферу діяльності, обсяг завдань, повноважень, прав і обов'язків щодо виконання їх функцій);
- наділені владними *повноваженнями* (закріплене за державними органами та посадовими особами у встановленому законом порядку право виконання завдань і функцій держави (право певного виду діяльності));
- характеризуються відповідною організаційною структурою;
- мають територіальний масштаб діяльності;
- формуються державою чи населенням (виборцями;)

Класифікація органів держави.

1. *За способом утворення: виборні (представницькі – Верховна Рада України), призначувані (голови державних адміністрацій, органи прокуратури), успадковані (монарх).*

2. *За походженням (способом легітимізації, місцем у системі державного апарату): первинні (Верховна Рада України), вторинні (похідні – формуються первинними органами – Кабінет Міністрів України, галузеві міністерства, Рахункова палата, омбудсмен).*

3. *За складом (формою здійснення компетенції): одноособові (єдиноначальні – президент, омбудсмен), колегіальні (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, суди вищої інстанції).*

4. *За часом функціонування: постійні (без обмеження терміну дії – представницькі органи, суди), тимчасові (створюються на певний термін для досягнення короткострокових цілей – спеціальні слідчі комісії Верховної Ради України, виборчі комісії).*

5. *За характером і змістом діяльності: законодавчі (Верховна Рада України), глава держави (як одноособовий державний орган), виконавчі органи (Кабінет Міністрів України,), судові, контрольно-наглядові органи (прокуратура, Рахункова палата, органи пожежної безпеки, санітарно-епідеміологічного контролю).*

6. *За територією, на яку поширюються їх повноваження: загальні: а) вищі (президент, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України), б) центральні (галузеві міністерства, комітети), регіональні (суб'єктів федерації), місцеві (обласні та районні державні адміністрації, місцеві суди).*

6. Держава в політичній системі суспільства

6.1 Поняття та структура політичної системи.

Політика – це система соціальних відношень, дій, ідеологічних поглядів, спрямованих на формування, вираження та реалізацію інтересів соціальних суб'єктів. Має вольовий і владний характер.

Воля – це здатність людини мати і здійснювати свої бажання, досягати поставлених цілей.

Влада – здатність одного суб'єкта нав'язувати свою волю іншим, завжди характеризується двосторонністю, у суспільстві є необхідністю, що забезпечує його функціонування, організованість і порядок, координацію дії структурних елементів держави та суспільства.

Політична влада – це здатність суб'єктів політичних відносин реалізувати свої інтереси за допомогою політичних засобів. Є різновидом соціальної влади, здійснюється в інтересах окремих груп чи верств населення, є засобом нав'язування волі володарюючих підлеглим, має свій механізм функціонування.

Державна влада – це втілена в державні інститути політична влада, система відносин керівництва та підпорядкування, що має правовий характер і забезпечується апаратом держави, використовуючи його виключні можливості (найбільший обсяг суверенітету, законодавчу

діяльність, функціонування податкової системи, застосування примусу тощо).

Політична система суспільства розглядається у широкому і вузькому розумінні:

- у вузькому – як сукупність державних, громадських, та інших організацій і політичних інститутів (політична організація суспільства);

- у широкому – як комплекс усіх політичних явищ, що існують у суспільстві, для здійснення політичної влади.

У структурі політичної системи виділяють наступні складові:

- *інституційну – суб'єкти політики*: окремі особистості (громадяни), держава, соціальні спільності, політичні рухи, політичні партії, громадські організації, трудові колективи;

- *нормативну (регулятивну)* – система політичних і правових норм і принципів, традицій і норм моралі, що регулюють відносини між суб'єктами політики;

- *функціональну* – політичні відносини, політичний процес, політична діяльність, політичний режим, що визначає ступінь участі суб'єктів політичної системи у формуванні та функціонуванні політичної влади;

- *ідеологічну* – політична ідеологія, політична психологія (сукупність уявлень, почуттів, емоцій, стереотипів), політична свідомість, політична культура;

- *комунікативну* – інтегруючі зв'язки між усіма складовими політичної системи суспільства.

Держава є базовим інститутом (особливою ланкою) політичної системи суспільства, оскільки являється головним засобом досягнення цілей і наділена функціями, яких не мають інші суб'єкти політичних відносин (недержавні організації). Роль головної ланки належить особистості, діяльність якої має сутнісний характер для всіх складових політичної системи суспільства

Таке ж значення має діяльність окремих особистостей для формування громадянського суспільства.

6.1 Поняття громадянського суспільства та правової держави

Громадянське суспільство – це форма людської спільності, що поєднує вільних, рівноправних, самостійних індивідів, родини, громадські організації і соціальні об'єднання та є сукупністю недержавних відносин у суспільстві: економічних, соціальних, сімейних, національних, духовних, моральних, релігійних та інших; це звичаї і традиції, виробниче і приватне життя особистостей, яким держава забезпечує юридично рівні можливості і захист.

Це вільне, демократичне, правове суспільство, що потребує функціонування правової держави.

Правова держава – організація політичної влади, в якій реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з чинним правовим законом.

Основні риси правової держави:

- реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство правового закону;
- високий рівень загальної та правової культури громадян;
- реалізація принципу розподілу державної влади;
- рівність перед законом і судом;
- наявність незалежного суду підпорядкованого тільки закону;
- взаємна відповідальність держави та особи;
- реалізація принципу «дозволено все, що прямо не заборонено законом»;
- забезпечення режиму законності;
- ефективність контрольно-наглядових та правоохоронних органів.